

MAGYAR-SZLÁV NYELVI ÉRINTKEZÉSEK.

Hosszabb időn keresztül tartó szomszédság vagy együttélés sohasem marad nyomtalanul a népek életében. Két nép között, amelyet egymás közelébe sodort a sors, mindig kialakul valami kapcsolat. Akár barátságos, akár ellenséges ez a viszony, előbb-utóbb rákényszeríti őket egymás életének, társadalmi és katonai szervezetének, szellemi és anyagi műveltségének megismerésére és az ahhoz való alkalmazkodásra. Mindez természetesen új fogalmak megismerésével jár. Mivel pedig az új fogalmak mindig a nyelvben is visszatükröződnek, egy nyelv szókincsének vizsgálata arra is rávilágít, hogy az illető nép az idők folyamán milyen népekkel került kapcsolatba, sőt sokszor arra is következtethetünk belőle, hogy ez a kapcsolat milyen erős volt és milyen térre terjedt ki. Ezért a nyelvtudománynak ez a része, a szavak eredetének vizsgálata, már régóta egyik legfontosabb ága az őstörténetnek, azaz a történet azon részének, amelyre vonatkozólag írott forrásokkal nem rendelkezünk. A nyelv ősi eredeti szókincese a nyelvet beszélő népnek más népekhez való rokonságát bizonyítja, a kölcsönszavak pedig – és nincs nép a világon, amelynek kölcsönszavai ne volnának – elárulják, hogy milyen idegen népekkel érintkezett.

Természetes, hogy az ezeréves magyar-szláv érintkezésnek is megvannak a maga nyomai a nyelvben. Találunk szláv kifejezéseket a magyar nyelvben és viszont magyar szavakat a környező szláv népek nyelvében. Hogy

ezek a kölcsönszavak milyen fogalomkörökre vonatkoznak és mit jelentenek, azt alább két részben mutatjuk be. Az első részben a magyar nyelv szláv elemeivel, a másodikban pedig a szláv nyelveknek magyar jövevényeivel foglalkozunk.

1. Szláv elemek a magyarban.

A magyarság a Kárpát-medence területére a déloroszországi füves pusztamezőkről érkezett. Életmódja, gazdasági és társadalmi berendezkedése, egész szellemi és anyagi műveltsége természetesen lényegében azonos volt az eurázsiai steppék népeinek életmódjával és műveltségével, szókincse is ezt tükrözte. A honfoglalással a magyarság életében nagy változások történtek. Mindenekelőtt megváltozott az életük színtere. A déloroszországi füves pusztamezők helyett a Kárpát-medence területe lett a lakóhelyük. Ha a két terület között vannak is bizonyos hasonlóságok, a különbségek mégis jelentősek. A Kárpát-medence földrajzi adottságai, valamint növény- és állatvilága sok olyan elemet tüntet fel, amelyek Déloroszországban ismeretlenek. Ezekkel tehát itt kellett megismerkedniök. A magyarság folytathatta ugyan déloroszországi életmódját, a nomád pásztorkodást, amikor azonban külpolitikai okokból letelepedésre kényszerült és a földművelésre tért át, nem térhetett ki a földművelés középeurópai formáinak megismerése és átvétele elől. Jelentette ez nemcsak a foglalkozás megváltozását, hanem a lakás, öltözködés és táplálkozás gyökeres reformját is. A kereszténység felvétele, valamint a keresztény állam megalapítása talán még az előbbinél is radikálisabb változást jelentett. Mindezek az ősi magyar szókinestet is nagymértékben átalakították. A régi fogalmak szavai feledésbe merültek, míg az új fogalmak kifejezései legtöbbször idegenből kerültek át.

Az új fogalmakat a magyarság természetesen attól a néptől tanulta, amelyet a honfoglaláskor itt talált. Ez pedig – néhány apró szigettől eltekintve – a szláv volt. Az új hazában tanult új fogalmak nevei közt tehát főleg szláv elemeket találunk.

Növény- és állatvilág. A magyarság ősi hazájából sok növény ismeretét hozta magával. Az általános *fű, fa, levél, virág, erdő, mező* stb. fogalmakon kívül ismerte a *fűz, nyír, tölgy, bükk, gyertyán, kóris, kökény, szeder* stb. növényeket, itt azonban számos olyan válfajt ismert meg, amelyek ősi hazájában ismeretlenek voltak. Ilyen pl. a *jávor* vagy *juhar* (szláv *jávor*), amelynek keleti határa körülbelül a Keleti Kárpátoknál húzódik, ősi szava a magyarnak a fenyő, ezt tehát ismerte, a különböző fenyőfélésekkel azonban már itt ismerkedett meg: *jegenye* (szláv *jagnjed*), *lúc* (szláv *lue*), *boróka* (szláv *borovka*). Egyéb fák közül átvették a *cser-* (*cer*), *berkenye-* (*brekynja*) és a *tiszafa* (*Usa*) nevét. A bokorféleségek közül szláv eredetű neve van a *bodza* (*buzja*), *galagonya* (*glogynja*), *málna* (*maiina*), *rekettye* (*rakyta*) bokroknak. Az egyéb növények közül a *lapu* (*lopucli*), *borostyán* (*brstan*), *cirok* (*sirzk*), *iszalag* (*svlak*), *páfrány*, régi *páprád* (*paprat*), és *szittyó* (*sitje*), a *gomba* (*goba*), a *moh-moha* (*mzh*), a *galy* (*golj*).

A gyümölcsfák közül az *almát, körtét, meggyet* már a honfoglalás előtt ismerte a magyarság. Szlavból való a *szilva* (*sliva*), a *cseresznye* (*éresnja*) és a *barack* (*brasky*) neve. Az utóbbiakat a szlávok is a Balkánon vették át a latinból (*cerisium*). Vadon élő gyümölcsjeink nevei közül az *eper* ősi, míg az ugyanazt jelentő *szamóca* (*samonica*) a szlavból származik. Konyhanövényeink között alig van honfoglalás előtti név: *hagyma, borsó*. A legrégebbi réteget itt a szláv nevű növények alkotják: *bah* (*bob*), *kapor* (*kopr*), *lencse* (*liéa*), *cékla* (*svekla*), *répa* (*répa*), *uborka*, régebben *ugorka* (*ugorka*), *reték* (*retky*), *murok* (*mrky*).

A vadon élő állatok közül feltűnően kevés azoknak a száma, amelyeknek neve a szlávból van átvéve. Ez azt mutatja, hogy a Kárpát-medence és a magyarság korábbi hazájának állatvilága között lényeges különbség nem lehetett. VoUaképpen csak a *medve* (*medvéd*) és a *hőrcsög* (*hrcek*) tartozik ide. A háziállatok között sincsen lényeges nyoma a szláv hatásnak. A nőstény eb jelentésű *szuka* (*suka*) sem jelent többet.

Sokkal több a szlávból átvett madárnevek száma: *csiz* (*éiz*), *galamb* (*golq̄b*), *gerlice* (*grlica*), *ráró*, egy sólyomfajta neve, (cseh, tót *raroh*), *szajkó* (*sojka*), *szalonka* (*szlka*), *szarka* (*sraka*, *straka*), *veréb* (*vrab-ec*).

Sok a szláv rovar-, illetve egyéb alsóbbrendű állalfaj neve is: *poloska* (*ploska*), *bolha* (*bhcha*), *giliszta* (*glista*), *kabóca* (*kobylica*), *zsizsik* (*zuzik*), *pióca* (*pijavica*), *pondró* (*ponrav*), *pajor*, régi magyar *pajod* (*pajed*) és *muslica* (*musica*).

Feltűnően sok a szláv a víziállatok neve között: *csuka* (*éouka*), *galóca* (*glavatica*), *kárász* (*karas*), *márna* (*mrena*), *viza* (*viza*), *pisztráng* (*pstrqg*), *rák* (*rak*), *vidra* (*vydra*) stb. Szláv eredetű a haH/cra neve is (*ikra*).

Halászat és vadászat. Bár mindkét foglalkozás a magyarság legősibb foglalkozásai közé tartozik, aránylag sok az idevágó szláv eredetű szakkifejezés. Ez azt bizonyítja, hogy egyrészt az itt talált szláv lakosság tekintélyes része halász-vadász életet élt, ami más forrásokkal is igazolható, másrészt pedig, hogy a szlávok által űzött halászatnak sok olyan formája is volt, amit a magyarság régebben nem ismert.

A vízre és a vízi életre vonatkozó szavak között találjuk az ősi magyar *láp*, *ér*, *folyó*, *tó* és *ügy* mellett a szláv *mocsár* (*moóar*), *patak* (*potók*), *zátony* (*zatonj*), *iszap* (*izszp*), *porond* eredetileg «homok», Erdélyben ma is eredeti jelentésében él (*prod*), *morolva* «holtág» (*mrtva*)

szavakat. Szláv eredetűek a vízszabályozás kifejezései közül a *gát* (*gat*), a *cölöp* (*stlp*), a *zsilip* (*zieh*). A vízi járművek közül a finn-ugor eredetű *hajó* mellett a szláv *csónak* (*élmk*), *ladik* (*ladij*), *naszád* (*nasad*), valamint ezek alkatrészei közül a *kormány* (*krma*), *lapát* (*lopata*) és a *vitorla* (*vetrilo*).

A halászmesterség szakkifejezései közül megemlítjük a *varsa* (*vrsa*), *szegye* (*sedja*), *lésza* (*lésa*) és a *szák* (*sak*) szavakat. Ezek mellett különböző vidékeken még más szláv eredetű kifejezések is élnek.

A vadászat kifejezései közül, amelyek legnagyobb-részt ősiek, a szlávból kerültek át a *számszerij*, eredetileg *számszerigy* (*samostrel*), a *puzdra* (*puzdro*) és a *pagony*, az erdőnek az a része, amely a vadászok és a hajtók között van.

Földművelés és állattenyésztés. A magyarság már a honfoglalás előtt is ismerte a földművelés elemeit, amint azt a *szánt*, *vet*, *arat*, *eke*, *tarló*, *búza*, *árpa*, *boglya* stb. kifejezések világosan bizonyítják. A szlávoktól vették át azonban néhány fontos gazdasági növény nevét, így a már említett *δαδση* és *lencsén* kívül a *rozs* (*r z*), *zab* (*zob*), *repce* (*repica*) neveit, a gabonaneműek összefoglaló nevét, a *gabonát* (*gobino*) és a *kalászi* (*klas*). Ugyancsak a szlávból való a gabona vetemények fő dudvája, a *konkoly* (*kzkolj*). A szántófölddel kapcsolatos kifejezések közül szláv a *barázda* (*brazda*), *mesgye* (*mezda*), *parlag* (*prelog*), *ugar* (*ugor*), a szántóföld javításával kapcsolatos *ganéj* (*gnoj*), a szántással az eke részei között a *csoroszlya* (*creslo*) és az *osztöke* (*styk*). A learatott gabonával kapcsolatos kifejezései közül az *asztag* (*stog*), a *csép* (*cepy*), a *szalma* (*slama*) és a *polyva* (*pleva*) szláv eredetűek.

A honfoglalás előtti *kender* mellett itt ismerkedett meg a magyarság a *lennel* (*lm*). Feldolgozása, mint azt a honfoglalás előtti *szőni*, *fonni*, *fonál*, *orsó*, *vászson* stb. sza-

vak bizonyítják, nem volt ugyan ismeretlen, azonban az idetartozó szláv eredetű szavak nagy száma azt mutatja, hogy a magyarság a kender-len feldolgozásánál több új eljárást és szerszámot itt ismert meg. Ilyenek pl. a *gereben* (*greben*), *pozdorja* (*pazderje*), a *guzsaly* (*kuzélj*), *motolla* (*motovilo*), *nyüst* (*nisti*), *pászma* (*pasmo*). Szláv a *takács* (*tkaö*) neve is.

Teljesen szláv eredetű a szénagyűjtés szókincese. Ez természetes is, mert a magyarság régebbi hazájában nem ismerte az istállótartást. Így szláv eredetű a *széna* (*sèno*), *kasza* (*kosa*), *gereblye* (*grablje*), *abrak* (*obrok*), *korpa* (*krupa*). Az *istálló* és *ól* ugyan nem szláv, de a zárt állattartás fogalmi körébe tartozó szavak legnagyobb része innen származik, mint a *pajta* (*pojata*), *jászol* (*jasli*), *kelepce* (*klepce*) stb. Az ökörfogat intézményét a szlávból vette át a magyarság, amint azt az *iga* (*igo*) és a *járom* (*jartm*) nevei mutatják. Ezzel szemben a *pásztor* (*pastyr*), *kanca* (*konica*), *patkó* (*podkova*) és a *zabola* (*zobalo*) kifejezések olyan fogalmakra terjedtek el, amelyek már az őshazában sem ismeretlenek. Így pl. a honfoglaláskori sírokban nagyszámú zabola-leletek igazolják a zabola ismeretét.

Néhány háziállat neve is a szlávból került át. Így pl. a honfoglalás előtti *juh* és *toklyó* mellett szláv a *bárány* (*baran*), a honfoglalás előtti *tyúk* mellett szláv a *kakas* és a *jérce* neve. A szarvasmarhának összefoglaló *marha* nevét is a szlávból vettük (*mrcha*), bár ez eredetileg általában állatot, aztán vagyont jelentett s csak újabban kapta mai jelentését.

Ház és berendezése. Talán semmi vonatkozásban nem volt olyan változás a magyarság életében, mint a lakóhely esetében. A régi magyarok, mint nomád nép, sátorban laktak, ennek a berendezése pedig lényegesen más, mint az állandó lakásé. A magyarság átmentette a régi korból a *ház* (eredetileg kunyhó, l. finn *kota*), *ajtó*, *küszöb*, *tető*

és *fal* szavakat, míg a többit a szlávból vette át: *eszterha*, (*strècha*), *szelemen* (*sléme*), *gerenda* (*greda*), *ablak* (*oblok*), *szoba* (*isztba*), *kamra* (*komora*), *pitvar* (*pitvor*), *pince* (*pimica*), *udvar* (*fdvor*). A régi magyar lakás legfőbb berendezési tárgya a *szőnyeg* volt, amely *ágyxxl* is szolgált. Ehhez jött most az *asztal* (*stol*), *lóca* (*lavica*), *polc'* (*polica*). h.7, ágy- és asztalnemű is nagyrészt szláv nevet visel: *abrosz* (*óbrus*), *párna* (*perina*), *vánkos* (*vankus**), *dunya* (*duchnja*). A sátorlakás mellett nincs szükség zárákra, az új lakás azonban erre is rákényszeríti a magyarságot, már a háziállatok miatt is. Ez a terminológia szintén szláv: a *zavár* (*zavor*), *zár*, *retesz* (*retez*), *kulcs* (*kljué*), *lánc* (*lanec*). Új fogalom volt a magyarság számára a *konyha* is (*kuchynja*). A konyha berendezése között a *kemence* (*kamenica*), később a *kályha* (*kachle*), valamint a *kémény* (*komin*) szintén a szlávból való. Ez utóbbi kettő a szlávban is idegen. A konyhaedények közül kevés a szláv nevű. Legfontosabb edényeink nevei: *fazék*, *üst*, *tál*, honfoglalás - előttiék. A szláv réteget itt a *katlan* (*kotel*), *kondér* (*kondér*) és csésze (*óasa*) alkotják. A táplálkozás körébe tartozik az *ebéd* (*obed*), *uzsonna* (*uzina*), *vacsora* (*veéera*), *pecsenye* (*peéenja*), *káposzta* (*kapusta*). Különösen sok a szláv a tésztafélék nevei között. Így maga a *tészta* (*testo*), *kovász* (*kvas*), *galuska* (*galuska*), *kalács* (*kolad*), *lepény* (*lepen*). Figyelemreméltó a disznótermékek nevei közül a *szalonna* (*slanina*) és a *kolbász* (*klobasa*). Mint a honfoglalás előtti *disznó* szó mutatja, a magyarság is ismerte a disznót.

Ruházkodás. A magyar nép ősi ruházkodásáról csak bizonytalan adataink vannak. Bizonyos, hogy ismerte az *inget*, *sarut*, *kucsmát*, *süveget*, *ködmönt*. Szláv ezzel szemben a *ruha* (*rucho*), *gatyá* (szerb: *gale*), *nadrág* (*nadragy*), *harisnya*, eredetileg, mint a székelyeknél «nadrág» (*cholosnje*), *palást* (*plast*), *kapca* (*kopytce*), *szoknya* (*suknja*),

párta (farta). Szlávból származik a ruhanemű anyaga a *daróc* és a *posztó* is.

Mesterségek. A földművelésen kívül van néhány mesterség is, amelyeknek szókinccse alapján arra következtethetünk, hogy első művelői nálunk szlávok voltak. Ilyen a már előbb említett takácsmesterség, továbbá a *bodnárság (bzdnar)*, *bödön (bzdt)*, *donga (daga)*, *abroncs (obrzc)*, valamint az *esztergyályos (strugar)*, *mílszáros (mesar)*, *hadár (kadar)* és a *molnár (mlynar)* mesterség. Feltűnő, hogy a *kovács (kovaó)* szó is szláv eredetű, pedig a magyarságnak fejlett kovácspára volt. Ezt a honfoglaló magyarság sírjaiban található gazdag leletanyag bizonyítja, ősi magyar a kovácsság körébe tartozó kifejezések közül az *üllő* és a *vasverő*, amelyet később azonban a szláv *kalapács (klepaó)* szorított ki. Ezzel szemben a bőrfeldolgozó iparágak, a varga, szücs és a tímár mesterségekben alig találkozzunk szláv szakkifejezésekkel.

Kereszténység. A magyarság életmódjának gyökeres megváltozását és a középeurópai népek életmódjához való alkalmazkodását nagy mértékben elősegítette a kereszténység felvétele is. Bár újabban olyan vélemények is vannak, hogy a magyarság a kereszténységgel már az Azovi- és Fekete-tenger partján ismerkedett meg, mindenestre kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarság zömében még pogány volt, ha a kereszténység talán nem is volt előtte teljesen ismeretlen. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyarság vallásilag türelmes volt és a kereszténységet, mint ilyent sohasem üldözte.

Hogy a magyarság kitől vette át a kereszténységet, a magyar kutatókat már régóta foglalkoztatja. Krónikáinkból és legendáinkból úgy tudjuk, hogy Géza udvarának megtérítésében német papokon kívül Adalbert prágai püspöknek volt nagy része. Ebből tehát az következne, hogy a keresztény terminológia is főleg német, esetleg cseh

eredetű volna. Azt azonban határozottan lehet állítani, hogy a magyar keresztény terminológiában német elem alig van, ezzel szemben annál több a szláv. Azokon a kifejezéseken kívül, amelyek még a pogánykorból származnak és honfoglalás előttiék (pl. *Isten, ördög, boldog, táltos, bojt, búcsú, bocsánat* (a régi *bocsánik* igéből), *bűn, gyón, áld, átkoz, imád, javas, orvos, boszorkány, bölcs, bú . . . (bűbáj), réül, részeg, vasárnap, hétfő, kedd* stb.), a kereszténységre vonatkozó kifejezések legrégebb rétege a szlávból származik: *kereszt* (görög-keleti szláv *krst*), *keresztény*, régebben a katolikusoknál is *keresztjén* (*kresztjan*), *bérmál* (*birmati*), *szent* (*svet*), *malaszt* (*milost*), *pap* (*yop*), *apát* (*opat*, a németből, ez pedig a latin *abbasból*), *apáca* (*opatica*), *érsek* (*arsik*, szláv képzés a görög *archiepiskopos-hól*), *barát*, «szerzetes» (*brat*), *zsolozsma* (*sluzba*), *zarándok* (*strannik*), *parázna* (*prazna*), *zsidó* (*zidov*), *szövétnek* (*svetnik*), *karácsony* (*kraéun*). Szlávból való a *szerda* (*sréda*), *csütörtök* (*éetvrfak*), *péntek* (*pet^k*), *szombat* (*sqbot*, ez végeredményben a héber *sabbath*-va megy vissza). A kifejezések egy része (*kereszt, érsek*) határozottan görög szertartású szláv nyelvekből származik, míg a másik része latin szertartású délnyugati szláv nyelvekre (szlovén, horvát) mutat és egy sincs, amelyik cseh eredet mellett szólna.

Társadalmi és állami szervezet. Szent István széttörte a törzsi szervezetet és ennek helyére magánbirtoklason alapuló erős központi szervezetet létesített, amelynek a feje a király. Bár itt is nyugati mintákat követett és Nagy-Károly rendszerét utánozta, az állami szervezet terminológiája mégsem német vagy francia, hanem szláv. Legalább is igen tekintélyes része, mert, éppúgy mint eddig mindenütt, a régi rendszerből a fogalmakkal együtt itt is több kifejezés maradt fenn. Ilyenek pl. az *ország, úr*, eredetileg valószínűleg uralkodó, a XII. században már

csak királyi herceg, *asszony*, eredetileg királyné, tehát az uralkodó felesége, *jobbágy*, eredetileg főember, a nemzetség jelentésű *nem* és *had*, *hadnagy*, *őrnagy* stb. Bizonyára azonban igen sok kifejezés ment feledésbe a pogány magyar politikai szervezet felbomlása után. Ezek helyét szláv kifejezések foglalták el. Az állam fejének neve a *király* (*Uralj*, Nagy Károly nevének szláv alakja), hatalmának alapja a nemzetségek által meg megszállt, vagy hűtlenségük miatt tőlük elvett óriási terület, amelyet Szent István váruradalmakra, *megyékre* (*medja*, «határ») osztott. A várak élén az *ispán* (*zupán*) állott. A vár népei között a katonáskodó várjobbágyokon kívül *udvarnokok* voltak (*dvornik*). A királyi udvar népei felett a *nádorispán* (*nadvorjspan*, azaz «udvar népei feletti ispán»). A királyi udvar egyéb tisztviselői, *tisztjei* (*czst*) közül szláv nevű a *tárnok* (*tovarnik*) és *asztalnok* (*stolnik*). Ugyancsak szláv a *vajda* is (*vojevoda*). A bíráskodás szókincséből a honfoglalás előtti *ítél*, *bíró*, *bilochus*, azaz «billogos» mellett szláv a *poroszló* (*pristav*), a *perel* (*preti*), a *patvar* (*potvor*), a *pecsét* (*pecat*). Ugyancsak a szlávból való a *pénz* (*penez*) kifejezés is. Ami az államszervezet szláv eredetű kifejezéseit illeti, jellemző, hogy – egy-két szót nem tekintve – pontos másuk egyik szláv államban sem mutatható ki. Több kifejezés pedig egyenesen hiányzik (pl. *nádorispán*). Ez a mellett bizonyít, hogy ez a terminológia itt, a magyar államterületén önállóan alakult ki, s alig van valami kapcsolata a szomszédos szláv államok intézményeivel.

Az eddig tárgyalt fogalmi csoportokon kívül még számos terület van, ahol szláv elemeket találunk. Ilyen pl. a családi élet köre is. A magyarság, amely épp ezen a területen hallatlan gazdagságú szókincset örökölt, átvette a család és cseléd (mindkettő a *celjad-hól*), *déd* (*ded*), *unoka* (*vnuka*), *dajka* (*dojka*), *bába* (*baba*) és a *mostoha* (*mas-techa*) szavakat. Itt minden szó bizonyosan legalább egy-

egy ősi magyar szót szorított ki. Egyéb, főleg tulajdonságot jelentő szavak közül megemlíthetjük a *bolond* (*blod*), *drága* (*drága*), *gonosz* (*gnus*), *izgága* (*izgága*), *göndör* (*kodr*), *szabad* (*svábod*) kifejezéseket, az igék közül pedig *gázol* (*gaziti*), *kapál* (*kopati*), *panaszol* (*ponositi*), *parancsol* (*porqéiti*), *varázsol* (*vraziti*) és *kuruzsol* (*kruziti*) igéket. A magyar köznyelv szláv szavainak száma kb. 550-et tesz ki, a nyelvjáráások egyikében-másikában azonban - főleg északon és délen - természetesen lényegesen többre rúg a számuk.

A magyar nyelv szláv elemei azonban távolról sem jelentenek valami egységes szláv hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az őszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk. Az anyag természete azonban a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé. Egyes esetekben meg tudjuk ugyan mondani, hogy egy bizonyos szó például csak bolgár lehet, mint pl. a *mesgye*, *mostoha*, *rozsdá*, vagy pedig szerb, mint a *gatyá*, *parittyá*, *kótyavetye* és a *paprika* szavaknál, túlnyomó többségénél azonban igen kevés támpontunk van arra vonatkozólag, vajjon a szó. északról vagy délről került-e a magyarba. Itt még sok, főleg művelődéstörténeti kutatásra van szükség, hogy egy-egy fogalmi csoportnak a magyarsághoz való útvonalát megállapítsuk és legalább annyit tudjunk mondani, vajjon a kérdéses szó nyugatról, keletről vagy délről jutott-e a magyarba.

Az évszázados magyar-szláv együttélésnek és az Árpád-házi királyoknak szláv fejedelmi udvarokkal való családi kapcsolatainak következtében sok szláv személynév is meghonosodott a magyarban. így pl. már Géza fejedelem testvérének, Mihálynak két fia közül az egyik a szláv *László* (*Vladislav*) nevet viselte. Jellemző, hogy a másik

fiú a bizánci *Vászoly* – írva *Vazul* – nevet kapta. Ez mindenesetre délszláv, talán bolgár kapcsolatokat tételez fel. Később nagy számban találunk ősi magyar családokban is *Buda*;- *Dorog*, *Bogyoszló*, *Szoboszló*, *Ladomér*, *Bászló* stb. szláv eredetű neveket, ami azt bizonyítja, hogy a szláv nevek már meghonosodtak a magyarban, és nem bizonyíthatják a név viselőjének szláv jellegét.

2. Magyar elemek a szláv nyelvekben.

Azok a szláv népek, amelyek a magyar állam keretei között éltek, természetesen beleilleszkedtek abba a társadalmi, gazdasági és egyházi keretbe, amelyet a magyarság alakított ki, s így ezeknél a magyar intézmények nevei is elterjedtek. Azonkívül ugyanúgy, mint a szláv elemek esetében a magyarban, a magyarokkal való együttélés folyamán igen sok más kifejezés is meghonosodott. Az alábbiakban rövid áttekintést adunk azokról a hatásokról, amelyek a környező szláv népeket a magyarság részéről a századok folyamán érték.

Magyar hatás a horvátban és szerbben. A horvátság a magyarsággal Szent László korában került szorosabb viszonyba, amikor Szent László a Dráva és Kulpa közti területet (a középkori Szlavóniát vagy Tótországot, a később-Horvátországot) elfoglalta, Zágrábban püspökséget alapított és ezzel ezt a területet a magyar állami és egyházi szervezetbe bekapcsolta. Kálmán királyunk pedig a tulajdonképpeni Horvátországot, azaz a Kulpán túli területet is egyesítette Magyarországgal. A két horvát terület nyelve között jelentős különbség van a szókincs tekintetében is. Míg a Kulpántúli terület lakóinak nyelvében a kultúr-kifejezések legnagyobbbrészt az olaszból származnak, addig a Zágrábvidéki nyelvben ezek majdnem mind a magyarból. Ezeknek a területeknek különben egészen Gáj fellépéséig,

a XIX. század harmincas évéig külön-külön irodalmi nyelvük volt, az eltérő szókincs tehát az irodalomban is visszatükröződik.

A zágrábvidéki horvát nyelvben a magyar hatás mindenekelőtt az állami szervezetre, közigazgatásra és bírászkodásra terjed ki. Így magyar eredetű az *orsag* (*ország*) szó s az országos méltóságok nevei közül a *naderspan* (*nádorispán*), *kinctarto* (*kincstartó*), *lovasmester* (*lovászmester*), *tarnikmester* (*tárnokmester*, a magyar szó a szláv *tovarnik-ból*), *tolnacnik* (*tanácsnok*), *fember* (*főember*) stb. A megyei intézményt szintén a magyarból vették át, amit a *varmedja* (*vármegye*) és a *span* (*ispán*) szavak is igazolnak. A horvátban a szó eredetileg *zupán* volt, a *span* máimagán viseli a magyarból való visszakölcsönzés bélyegét. A bírászkodás korából valók a *rovaé*, *birsag*, *aldumas* és a régi magyar *bilochus*. A hadsereg terminológiája is erősen magyar jellegű, amint az a *sereg*, *tábor*, *sipus* (*sípos*), *trombetas*, *sátor*, *sisak*, *harcovati* (*harcolni*), *dardas* (*dárdás*), *hadnadj* stb. szavak bizonyítják. Jellemző a zágrábvidéki horvátokra, hogy a városi intézmény kifejezései akkor is a magyarból származnak, ha a magyar szó egyébként idegen eredetű. Így pl. a magyarból van véve magának a városnak a neve: *varoë*. Ez a szó egyébként az egész Balkánon el van terjedve és a szerben és horvátton kívül megvan a románban (*oras*) és az albánban is.

Az a tény, hogy a zágrábi püspökséget Szent László alapította, és hogy ez a püspökség mindig a magyar egyházszervezetbe tartozott, érthetővé teszi, hogy az egyházszervezetre vonatkozó, kifejezések között is több magyar eredetűt találunk. Így többek között a magyarból való a *remeta*, *zoltar*, *aldov* «áldozat», *aldovati* «áldozni», *valuvati* «vallani» stb. Ugyancsak nagy a magyarból fordított kifejezések száma, amelyek mind magyar szemléleten alapulnak. Ezekben a magyar elemeken kívül jellemző sajátága

a zágrábvidéki horvátnak a latin *-us* és *-um* végzetnek a megőrzése. Ebben a tekintetben is teljesen megegyezik a magyarral és eltér a többi szláv nyelvektől: *plebanus*, *vikárius*, *laikus*, *artikulus*, *titulus*, *patronné* és *kaptolom*, *templom*, *cintorom* (1. magyar *cinterem* «temető» a görög-latin *coemeterium-hó*), *Edjiptom*, *Efe'zom* stb. Ebben a sajtóságban is magyar hatást kell látnunk.

Az állami és egyházi terminológián kívül természetesen itt is sok az egyéb körbe tartozó magyar eredetű kifejezés: *batriv* «bátor», *koëis*, *hintov*, *djundj* «gyöngy», *bantuvati* «bántani», *engeduvati* «engedni», *hasén* «haszon», *fela* «féle», *falat*, *kip* «kép», *beteg* «betegség», *kantar*, *heus* «hiúz», *jezero* «ezer» stb. Mindezek a szavak nem valami idegen szavak, hisz minden író rendszeresen használja őket, sőt a mai népnyelvben is nagyrészt megvannak.

Külön ki kell emelni azt a tényt, hogy a legrégebbi idők-től kezdve egészen a már említett Gáj-féle reformig az összes zágrábvidéki horvát könyvek magyar helyesírással jelentek meg. A feljebb i'dézett és a mai horvát helyesírással átírt szavak is a forrásokban *ország*, *lovaszmester*, *varmegya*, *harmicza*, *sereg*, *varos*, *soliar*, *kocliis* stb. alakban fordulnak elő, azaz a korabeli magyar helyesírást híven tükrözik. Ennek emléke él még az *-ics*, *-vies* végű nevek *-ich*, *-vich* írásában, amelyet a horvátok a XIX. századig megőriztek.

A Kulpán-túli horvátok nyelvében sokkal kevesebb a magyar elem, hiszen ez a terület a magyar életbe sohasem kapcsolódott olyan szorosan, mint a zágrábvidéki, s itt a magyarság már teljesen kialakult állami és egyházi szervezetet talált. Mégis ennek a területnek a nyelve sem tudta magát a magyarság hatása alól kivonni. Már a legrégebbi horvátnyelvű oklevelekben, a XV. század első felében jelentkezik az «ország» jelentésű *rusag*, amely egy ó-magyar *uruszág* szó átvétele. De megtaláljuk ugyanitt

a *kip* «kép», *kotar* «határ», *aldo masnik, remete, bantovanje, mentovanje, alduvati, lovas* «lovász» szavakat és természetesen a messze elterjedt *varos* szót is.

Ennek a vidéknek latinnyelvű helyesírása eredetileg az olaszon alapult. A XVI. századtól kezdve azonban mindinkább tért hódít a magyar helyesírás és a XVIII. században egy-két olasz jel kivételével teljesen magyar jellegűvé válik.

Mind a két irodalmi nyelvet elsöpörte a Gáj-főle reform, amely az egész horvát-dal mát területen a raguzai irodalmi nyelvet vezette be, a régi helyesírások helyett pedig egységes, a XIX. századi cseh helyesírásból alkotott új helyesírást vezetett be. Ezzel a magyar elemek,-amelyek évszázadokon keresztül az irodalmi nyelv szókincséhez szorosán hozzátartoztak, nyelvjárási szavakká süllyedtek.

A mai szerb irodalmi nyelv a XIX. század eleje óta szintén olyan nyelvjáráson – a délhercegovinain – alapul, amely a magyar hatástól távol állt, így a már említett *varos* szón kívül magyar elem nem sok van benne. A magyar elemek itt is csak a nyelvjárásokban élnek, itt azonban, főleg a Délvidéken, nagy számban fordulnak elő.

A hazai – bácskai, bánági és szerémségi – szerb nyelvjárásokban a magyar elemek száma igen tekintélyes, ami arra mutat, hogy az elmúlt kétszáz év óta, amióta szerbjeink az országba beköltöztek, a magyarságtól sok új fogalmat vettek át. Így a már másutt is kimutatott állami szervezetre vonatkozó terminológián kívül (*solga-birov, ispán, varmedja* stb.) különösen a városi élet (*varos, ior, vásár, esküt, birovs* stb.) és a mesterségek (*sábovs, sursabov, vorga, mertik, miliolj* «műhely», *remek* stb.) kifejezései között találunk sok magyar elemet. Különösen ki kell emelni a dunai hajózás és halászat szókincsét, amely nagyrésztben a magyarból való (*sajkás, hajós, alas* «halász», *dov* «háló» stb.). A katonaságra vonatkozó kifejezések

közül megvan a *katana* és az *adnadj* (*hadnagy*), *bakanca* (*bakkancs*), *juntas* (*fűjtás*), *sereg*, *éatlov* stb. A lótartás szavai közül a *cikoà*, *koõis*, *hintov* stb. Egyéb kifejezések közül megemlítjük az *aldumas*", *rovás*, *rados* (*ráadás*), *salas*, *sara* (*lábszár*), *tocir* (*tölcsér*), *kip* (*kép*), *gazda*, *gazdaság* stb. Egyik táncuk, a *ketus* (*kettős*) és a mesebeli «tündérváros» neve (*tindirgrad*) is a magyarból való.

A szerb nyelvjárások nyelve különben még távolról sincs feldolgozva, és így a magyar elemek számát és jelentőségét egyelőre nem tudjuk megállapítani.

Magyar hatás a szlovénben. Természetesen nagy különbség van a magyar hatás szempontjából a hazai szlovének (vendek) és a határontúliak nyelve között. Még a hazai szlovének nyelve valósággal át van itatva magyar elemekkel, addig a hat áront úliban a magyar kifejezések száma lényegesen kevesebb, bár szintén elég tekintélyes. A hazai szlovén nyelvben ugyanúgy, mint a zágrábvidéki horvátban, az állami és egyházi szervezetre vonatkozó kifejezések nagy százaléka származik a magyarból, s a hazai szlovén irodalom helyesírása a magyar volt, az idézendő szavakat tehát az eredeti helyesírással közöljük, így ország *orszacski* gyűlés (*országgyűlés*), *szólga-birov*, *vármegya* stb. mellett itt is megtaláljuk a *bir* (*adó*), *bírság*, *harmica* (*harmincadadó*), *váras*, *tanács*, *tanácsnik*, *esperes*, *remeta*, *áldüvati* (*áldozni*), *valüvati* (*vallatni*), *histvo* (*házasság*) stb. kifejezéseket. Ugyanúgy, mint a zágrábvidéki horvátban, a latin szavak itt is a magyarországi latinságra jellemző köntösben jelennek meg, tehát *plébánus*, *patrónus*, *templom* stb.

A hadsereg körébe tartozó fogalmak kifejezései közül megvan a *sereg*, *katán katona* (*katona*), *harcüvati*, *pajzs*, *sisak*, *kepenyek*, *opróda* (*apród*) stb. A lótenyésztés és a lófogat terminológiája itt is, mint mindenütt a környező

szláv népeknél szintén erősen magyar színezetű. Így magyar a *kocsúj* (*kocsi*), *kocsijás*^*kocsis*, *rudas*, *kontár* (*kantár*), *hám*, *keh* stb. kifejezések. Az öltözködés köréből a *bársun*, valamint a messze földön elterjedt *gomb*, *gumb* (*gomb*) és a *szára* (*szár*, pl. *csizmaszár*) szavakat említjük meg. Több a magyar elem a mértékegységek nevei között: *mertük* (a tótban *mert'uk*), a határon túli szlovénben *mértük* és *mének*, a magyar *mértékhői*), *pinta*, *mázsa* stb. Egyéb kifejezések közül megemlítjük a *kincs*, *haszen*, *gyungy*, *példa*, *fajta*, *gyäzero* (a határontúli szlovénben *jezero*: ezer), *sarkán* stb. szavakat. Feltűnően sok a magyar eredetű melléknév és ige: *orjás*^*uriás*, *koldus*, *betezszen* (*beteg*), *beteg* (*betegség*), *csaláren*(*csalárd*), *santavi* (*sánta*), ~ *csonkav* (*csonka*), *gingav* (*gyenge*), illetve a *dicsiti* (*dicsér*), *kebzüvati* (*képzél*), *bantüvati*, *engedüvati* stb. Mindezek közül a határontúli szlovének is sok kifejezést ismernek, de a magyar elemek sem itt, sem a hazai szlovének nyelvében még nincsenek rendszeresen összegyűjtve.

Magyar hatás a tótban. A magyarság a Felvidéket már a honfoglalás első évtizedeiben megszállta, a magyar-tót együttélésnek tehát több, mint ezeréves múltja van. Magától értetődik tehát, hogy nemcsak a magyar nép a tóttól, hanem a tót is igen sok kifejezést vett át a magyartól. A magyar állami és egyházi szervezet hatása itt is jelentkezik a szókincsben. A *nadrespán*, *ispán*, később *fispán* «főispán» kifejezések itt is a magyarból származnak. A *vármegye* szó itt csak keleten él (*varmed'a*), nyugaton ennek *stolica*, azaz «szék» a neve. Ez nagyon emlékeztet a székelemek és a szepesi tízlándzsások *székeire*. A régi nyelvben megvolt az *ország* és az országgyűlés jelentésű *rákos* is, amely a Rákos mezején tartott országgyűlésekből keletkezett.

A tót népnyelv tele van magyar szavakkal, amelyek

közül a legáltalánosabbak, amelyek az egész tót területen ismeretesek, a *gazda*, *oldomás* (áldomás), *rovás*, *bantovat'* (bántani), *choiár* (határ), *chyr* (hír), *d'engl'avy* (gyenge), *bet'ah* (betegség), *sihof* (sziget), *válov* (vályú), *sisak* (sisak), *siator* (sátor), *cizmy* (csizma), *kefa* (kefe), *carovat'* (cserél), *járok* (árok), *t'archa* (teher) stb. Ezek a szavak még a mai irodalmi nyelvben is megvannak, bár most az utóbbi évtizedekben gondosan igyekeztek kerülni a magyar szavak használatát. Egyébként a tót irodalmi nyelvnek tudományos szótára még ma sincs, és így a magyar elemek szerepe sincs tisztázva.

A tót nyelvterület egyébként nemcsak hangtan, hanem szókincs tekintetében is két egymástól jelentékenyen eltérő részre, a nyugati és a keleti tót területre oszlik. A két nyelvjáróterület közül magyar elemek a keleti tótban sokkal erőteljesebben vannak képviselve, mint a nyugati-
ban, bár a számuk itt is tekintélyes. A keleti tótban pl. a közigazgatás kifejezései közül magyarok a *varos*, *birou*, *esküt* (*esküdt*), *orsacki* vagy *solgabirou* (az előbbi az ország a másik a *szolgabíró* átvétele). A foglalkozások nevei közül a magyarból való a *gazda* szón kívül az *alc* (ács), *baiias* (bányász), *juhas* (juhász), *kondás* (kondás), *kertis* (kertes), *sabol* (szabó) stb. Egyéb fogalmi körök közül a *bizovac* (bízni), *bizatovac* (biztatni), *birovac* (bírní), *engedovac* (engedni), *keltovac* (kölneni) stb., vagy pl. *kedvesni* (kedves), *fiók*, *lángos* (lángos), *soudar* (sódar) stb. A magyar kifejezések száma a tót népnyelvben körülbelül hatszázat tesz ki.

A cseh nyelvre gyakorolt magyar hatás nem jelentős, hiszen a csehekkel való kapcsolataink sohasem voltak szorosak. Az a néhány kifejezés, amely utat talált a csehbe (*tábor*, *húsár*, *dolmán*, *bozygán* stb.), majdnem kivétel nélkül a katonai terminológia körébe tartozik s a XVI-XVII. században, a vallásháborúk ideien került a cseh nyelvbe.

Magyar hatás a ruténben. A rutén nyelvre gyakorolt magyar hatás igen jelentékeny. A már más népeknél is kimutatott, az állami szervezet és közigazgatás körébe tartozó szavakon kívül (*varmedja, varos, vásár, valal* «falu», *esküt, notarué, sougabirou* stb.) alig van olyan fogalomkör, amelyben a magyar szavak egész sorát nem meg találnók. így pl. a különböző foglalkozási ágak közül magyar a *juhas, kondás, kocis, lovas (lovász)* szó. Ugyancsak a magyarból való a *mesteriig (mesterség)*, a *hires (béres)*, a *sarsam (szerszám)*, a *napsam (napszám)* és a *birtok* is. Sok a magyar elem a népi használati tárgyak nevei között: *fejse, bicak, buturja (bútor), d'alou (gyalu), ciga* «emelő csiga», *kancou (kancsó)* stb. Még nagyobb a száma az igéknek és a melléneveknek, mint pl. *bajlovati (bajlódni), bizuvati (bízni), bicaluvati (becsülni), engeduvati (engedni), keltuvati (költeni), mentovati (menteni), sanuvati (szánni)*, illetve *hamisnyj (hamis), seginj (szegény), faradnyj (fáradt), sajitnyj (saját)* stb. Érdekes, hogy a rutén nyelvben az *avadj* «avagy» kötőszó is meghonosodott. Egyébként a kisoroszbán a halászat terminológiája, legalább is a Tiszán, szinte teljesen a magyarból való, ami azt mutatja, hogy a halászat nem volt rutén foglalkozás. Igya magyarból való a *halas (halász)*, a *halou (háló)*, a halnevek közül a *cik, pot'ka (potyka), keseg, galóca, kecege, devirkeseg (dévérkeszeg), marno (máma)* stb.

Magyar hatás a lengyelben. A magyar és a lengyel nyelvterületek soha nem érintkeztek közvetlenül és így kölcsönhatások sem keletkeztek. A lengyelben van mégis két fogalomkör, amely igen erős magyar hatás nyomait mutatja. Az egyik a hadsereg, a másik pedig a juhpásztorkodás.

A magyar-lengyel politikai kapcsolatok során már a XV. században több kifejezés terjedt el a lengyelben a magyarból. Ilyen pl. a lengyel *or szak*, régebben *or sag*, régibb jelentése «ország», ma pedig «díszkíséret». Ugyancsak

már a XV. században került át a *rokosz*, mely ma «láрма, lázadás», eredetileg azonban «királyválasztó gyűlést» jelentett és a magyar *Rákos* mezejének nevéből való. A XVI. században ezek a szavak nagyon megszorodtak, különösen Báthory István királysága idején. Báthory az egész lengyel hadsereget magyar mintára szervezte át, sőt a gyalogság zömét magyar csapatok alkották. Ekkor honosodtak meg az ilyen szavak, mint *katona*, *husarz*, *forgo*, *czako* (*csákó*), *szyszak* (*sisak*), *doloman* (*dolmány*), *kepie-niak*, *bekiesza* (*bekecs*), *paiz* stb. Az előljárókat *elearyknak* nevezték, az apródokat *giermekelmek*, a síposokat és dobosokat *szyposznak* és *dobosza-ák* hívták. A nyilván nagyon elterjedt kis székelylovak neve *sekiéli*, a kocsis a lengyelben is *koczysz*, – ez a szó különben messze nyugatra is elterjedt – a vezetőklő pedig *logosz* (*lógós*). Ez a terminológia azonban később a hadseregnek német mintára való átszervezése után legnagyobb részét eltűnt és ma csak a *szer eg*, *szypusz*, *dobosz*, *szyszak*, *tábor* él tovább.

A pásztortermológia magyar szavait főleg a Tátra északi részén lakó úgynevezett goraloknál találjuk. Ezek közül a jelentősebbek a következők: *juhas*, *bojtár*, *gazda*, *rowas*, *sátra* (*sátor*) stb. Egyéb kifejezések közül megemlíthetjük a *haldamas* (*áldomás*), *banovac*, *bantovaó*, *kieltowac* (*költelü*), *hotar*, *hasén* (*haszon*), *kulesza* (*köleskása*), *hajtowaó* (*hajtani*), *baga* (*bagó*), *falatek* (*falat*, *darab*), *hyrny* (*hires*), *kielczyk* (*költség*), *cyga* «emelőrúd, csiga» stb. Ez a terminológia különben nemcsak a lengyeleknél van elterjedve, hanem csekély eltérésekkel megvan a rutének-nél, tótoknál, sőt a morvaországi pásztoroknál is.

A magyar nyelv hatása az oroszra igen csekély. Talán idetartozik az orosz *sátor*. Több magyar kifejezés részben a kisoroszból, részben pedig a lengyelből jutott be a nagy-oroszba. Számuk azonban sohasem volt jelentős (pl. *sisak*, *salas* stb.).

Kniezsa István.

JEGYZETEK

A magyar nyelv szláv elemeire vonatkozólag még ma sincs összefoglaló tanulmányunk. Az egyetlen e nemű munka, *Mifcfo-eieh: Die slavischen Elemente im Magyarischen* (Wien, 1876) c. műve már régóta nem felel meg a tudományos követelményeknek. A szláv elemeknek nyelvészeti feldolgozása Asbóth Oszkárnak, Melich Jánosnak és részben Kniezsa Istvánnak különböző folyóiratokban (Nyelvtudományi Közlemények, Nyelvtudomány, Magyar Nyelvőr és Magyar Nyelv) megjelent cikkeiben található. Eredményeiket *Gombocz-Melich* a Magyar etymológiai szótárban (megjelent 14 füzetben a *fül* címszóig), valamint *Barcsi Géza* a Magyar Szófejtő Szótárban (Budapest, 1941) foglalják össze. A magyar keresztény terminológia szláv elemeinek rétegződését *Melich János*, Szláv jövevényszavaink I. (Budapest, 1909) és *Nyelvünk szláv jövevényei* (Budapest, 1913) munkák tárgyalják. A földművelésre, állattenyésztésre, az egyes mesterségekre, valamint a házra és berendezésére vonatkozó terminológia szláv kapcsolatairól jó tájékoztatást adnak a Magyarország néprajza I-II. kötetében megjelent megfelelő fejezetek. A szláv hatásról vázlatosan *Höman* Magyar Történet I. kötete ad útmutatást.

A horvát nyelv magyar elemeire nézve 1. *Kniezsa* cikkét a Nyelvtudományi Közlemények XLIX. (1935) kötetének 350-65. lapjain és *Hadrovics László*nk összefoglaló tanulmányát (Ungarn und die Kroaten) az Ungarische Jahrbücher XXI. kötet 131-172. lapjain. A tótira vonatkozólag összefoglaló tanulmány még nincs, a magyar elemek összegyűjtése sem történt eddig meg. Tájékoztató *Halász Ignác* «Magyar elemek az észak szláv nyelvekben» című, a Magyar Nyelvőrben (XVII, 1888) megjelent tanulmánya használható. A rutén nyelv magyar elemeit *Bonkáló Sándor* dolgozta fel (Die ungarländischen Ruthenen. Ungarische Jahrbücher I.). A lengyel katonai szókincsnek magyar elemeit *Divéky Adorján* (a Békeffy-Emlékkönyvben) és *Kniezsa István* (a Magyarország-Lengyelország című gyűjteményes munkában) tárgyalja. A lengyel és vele együtt a tót és morva pásztor-terminológiáról *Kniezsa István* írt. «A tót és lengyel költözködő pásztorkodás magyar kapcsolata?» címen, az Etnographia-Népelet 1934. évfolyamában.